

СУЧАСНИЙ СТАН ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТРАНСФОРМАЦІЄЮ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

CURRENT STATE OF PUBLIC MANAGEMENT OF THE TRANSFORMATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

У статті здійснено аналіз сучасного стану публічного управління трансформацією аграрного сектору України та визначено ключові виклики, що стримують розвиток галузі. Аграрний сектор відіграє вирішальну роль в економіці України, забезпечуючи значну частку у ВВП, експортному потенціалі та зайнятості населення. Проте його подальший розвиток залежить від успішного впровадження реформ та ефективного управління. Основними аспектами трансформації є земельна реформа, впровадження державних програм підтримки, інновації, розвиток інфраструктури та адаптація до кліматичних змін. Стаття розглядає земельну реформу як один із ключових кроків на шляху до модернізації аграрного сектору, що відкриває ринок землі для залучення інвестицій та підвищення ефективності землекористування. Окрему увагу приділено державним програмам підтримки фермерських господарств, які спрямовані на забезпечення фінансової допомоги, здешевлення кредитів та стимулювання розвитку кооперації. У статті також акцентовано на важливості впровадження інноваційних технологій, таких як точне землеробство, діджиталізація та автоматизація виробництва, які дозволяють підвищити продуктивність та знизити витрати. Серед основних викликів, які потребують вирішення, виділено нестабільність нормативно-правової бази, обмежений доступ до фінансових ресурсів для малих і середніх фермерів, кліматичні зміни, монополізація ринку та проблеми з інфраструктурою. Для подолання цих викликів запропоновано комплексні заходи, що включають стабілізацію законодавства, розширення фінансових інструментів підтримки, розвиток інфраструктури та логістики, а також адаптацію до кліматичних змін і впровадження сталих екологічних практик. Стаття пропонує практичні рекомендації щодо покращення публічного управління аграрною трансформацією в Україні, акцентуючи на важливості інвестицій в інфраструктуру, підтримці малих та середніх фермерських господарств, а також стимулюванні впровадження інноваційних технологій. Висновки підкреслюють необхідність комплексного підходу до реформ, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору на глобальному ринку, забезпеченню продовольчої безпеки та сталого розвитку сільських територій.

фінансування, кліматичні зміни, сталий розвиток, Україна.

The article analyzes the current state of public management of the transformation of the agricultural sector of Ukraine and identifies the key challenges that hold back the development of the industry. The agricultural sector plays a crucial role in the economy of Ukraine, providing a significant share in GDP, export potential and employment of the population. However, its further development depends on the successful implementation of reforms and effective management. The main aspects of transformation are land reform, implementation of state support programs, innovation, infrastructure development and adaptation to climate change. The article considers land reform as one of the key steps on the way to the modernization of the agricultural sector, which opens the land market to attract investments and improve the efficiency of land use. Particular attention is paid to state support programs for farms, which are aimed at providing financial assistance, reducing the cost of loans and stimulating the development of cooperation. The article also emphasizes the importance of implementing innovative technologies, such as precision agriculture, digitization and automation of production, which allow to increase productivity and reduce costs. Among the main challenges that need to be addressed are the instability of the legal framework, limited access to financial resources for small and medium-sized farmers, climate change, market monopolization and infrastructure problems. Comprehensive measures have been proposed to overcome these challenges, including stabilization of legislation, expansion of financial support instruments, development of infrastructure and logistics, as well as adaptation to climate change and implementation of sustainable environmental practices. The article offers practical recommendations for improving public management of agrarian transformation in Ukraine, emphasizing the importance of infrastructure investments, supporting small and medium-sized farms, as well as stimulating the introduction of innovative technologies. The conclusions emphasize the need for a comprehensive approach to reforms, which will contribute to increasing the competitiveness of the agricultural sector on the global market, ensuring food security and sustainable development of rural areas.

Key words: agricultural sector, public administration, land reform, state support, innovations, infrastructure, financing, climate change, sustainable development, Ukraine.

УДК 351:338.432
DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2022.32.21>

Солошенко Р.М.
здобувач наукового ступеня кандидата наук

Постановка проблеми. Аграрний сектор України є одним із ключових стовпів національної економіки та стратегічно важливою галуззю, що відіграє вирішальну роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни та значного експортного потенціалу. Близько 70%

території України займають сільськогосподарські угіддя, а родючі чорноземи дозволяють країні бути серед світових лідерів у виробництві зернових та олійних культур. Водночас, аграрний сектор є не лише економічним, але й соціальним чинником, оскільки в ньому

зайняті мільйони людей, особливо у сільській місцевості, де сільське господарство часто є основним джерелом доходу. Однак, аграрний сектор України стикається з низкою викликів, що вимагають системних змін та оновленого підходу до публічного управління. Важливість цих трансформацій підсилюється глобальними процесами — змінами клімату, інноваційними технологіями у виробництві, інтеграцією в європейський ринок та необхідністю забезпечити стійкість до зовнішніх шоків, таких як військові конфлікти та економічні кризи. Для України, з її традиційно високою залежністю від сільського господарства, ефективна публічна політика та управління трансформаційними процесами в аграрному секторі є надзвичайно актуальними. Публічне управління трансформацією аграрного сектору охоплює широкий спектр питань, від земельної реформи до створення сприятливих умов для малого та середнього бізнесу, впровадження інновацій і діджиталізації процесів, а також забезпечення екологічної стійкості. Ключовим елементом цих змін стала земельна реформа, яка відкрила ринок сільськогосподарських земель після майже 20-річного мораторію, що стримував розвиток приватного підприємництва та інвестицій. Земельна реформа стала фундаментом для подальших змін, націлених на підвищення конкурентоспроможності українського сільського господарства. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю аналізу та оцінки сучасних процесів публічного управління в аграрному секторі. Особливо важливо визначити, як державна політика сприяє або стримує розвиток цього сектору в умовах викликів, таких як економічні коливання, демографічні зміни в сільських регіонах, зміна клімату та інтеграція України в глобальні економічні процеси. Ця стаття спрямована на дослідження ефективності публічного управління аграрною трансформацією та формулювання рекомендацій щодо подальшого розвитку аграрного сектору України, з урахуванням сучасних викликів і можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження, присвячені трансформації аграрного сектору України, показують важливість вдосконалення механізмів публічного управління та державної підтримки. Значний внесок у вивчення цієї тематики зробили такі автори, як Ю. Шийка, А. Гальчинський, А. Верзун, Л. Щуревич, А. Череп, Т. Шестаковська та інші.

Мета статті. Аналіз сучасного стану публічного управління трансформацією аграрного сектору України, визначення основних проблем і викликів, з якими стикається галузь, а

також оцінка ефективності державних реформ і політик у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор є однією з найважливіших складових економіки України, що відіграє ключову роль у забезпеченні соціально-економічної стабільності, зайнятості населення, розвитку сільських територій та формуванні експортного потенціалу держави. Завдяки вигідним природно-кліматичним умовам і багатим ресурсам, сільське господарство традиційно виступає основою економічної системи країни, а Україна отримала неофіційну назву "житниці Європи". Ця роль аграрного сектору залишається актуальною як на національному, так і на міжнародному рівнях, особливо у світлі сучасних викликів продовольчої безпеки та кліматичних змін.

За даними Державної служби статистики України, частка сільського господарства у валовому внутрішньому продукті (ВВП) України у 2022 році становила близько 10,2%. Це підкреслює значну вагу аграрного сектору в загальній економічній структурі країни. Для порівняння, середній показник частки сільського господарства у ВВП Європейського Союзу становить близько 1,5%. Це свідчить про більшу залежність України від аграрного сектору порівняно з розвиненими європейськими економіками.

Аграрний сектор також забезпечує значну частину зайнятості населення. За останніми даними, близько 16% економічно активного населення країни працюють у сільському господарстві, що особливо важливо для сільських регіонів, де сільське господарство часто є основним джерелом доходу. Цей сектор також створює робочі місця у супутніх галузях, таких як виробництво сільськогосподарської техніки, транспортування та переробка сільськогосподарської продукції [1]. Аграрний сектор є одним із провідних джерел надходжень від експорту для України. Сільськогосподарська продукція становить близько 41% від загального обсягу українського експорту. За обсягами експорту зернових культур (пшениця, кукурудза, ячмінь) Україна посідає провідні позиції у світі: країна входить до п'ятірки найбільших експортерів пшениці та кукурудзи, а також є найбільшим постачальником соняшникової олії на світові ринки. У 2022 році Україна експортувала понад 48 мільйонів тонн зернових, забезпечуючи значні валютні надходження.

Крім зернових, важливою складовою аграрного експорту є продукція олійно-жирового комплексу. Соняшник, ріпак, соя та продукти їх переробки, зокрема соняшникова

олія, є одними з основних експортних товарів. Україна забезпечує понад 50% світового експорту соняшникової олії, що робить її стратегічним гравцем на цьому ринку.

Значення аграрного експорту полягає не лише у збільшенні валютних надходжень, але й у зміцненні позицій України на світовому ринку продовольства. Українське зерно та олійні культури користуються стабільним попитом, особливо з боку країн Близького Сходу, Північної Африки, Азії та Європейського Союзу. Це надає країні стратегічну важливість у глобальних ланцюгах постачання продовольства, особливо в умовах глобальних криз, таких як продовольча криза, викликана війною або змінами клімату.

Інвестиційна привабливість аграрного сектору зростає, особливо після скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель у 2021 році. Відкриття ринку землі створило нові можливості для інвестицій у сільське господарство, залучення сучасних технологій та підвищення продуктивності. За оцінками експертів, потенціал для залучення іноземних та внутрішніх інвестицій у сектор може сягати кількох мільярдів доларів протягом найближчих років [2].

Аграрний сектор України відіграє важливу роль не лише для внутрішньої економіки, але й для глобальної продовольчої безпеки. Зокрема, постачання зернових культур, таких як пшениця, є критичним для багатьох країн, особливо в Африці та на Близькому Сході, де продовольча безпека часто залежить від стабільних поставок імпортової продукції.

У світлі глобальних викликів, таких як зміна клімату, зростання населення планети та регіональні конфлікти, українське сільське господарство стає ще важливішим. Стратегічне значення аграрного сектору України полягає в його здатності забезпечувати великі обсяги високоякісної продукції, що є життєво необхідною для міжнародного ринку.

Соціальна роль аграрного сектору також важлива, оскільки сільське господарство є основою існування для мільйонів українців, особливо в сільських районах. Розвиток аграрного сектору тісно пов'язаний із розвитком сільських територій, забезпеченням зайнятості та збереженням сільського способу життя. Сільські громади часто є найбільш вразливими до економічних потрясінь, тому стабільний розвиток сільського господарства має важливе значення для підтримки їх добробуту та стабільності.

Таким чином, аграрний сектор України є не лише основою економічного зростання, але й відіграє важливу роль у соціальній стабіль-

ності, експортній орієнтації та забезпеченні продовольчої безпеки. Його значення важко переоцінити в умовах сучасних глобальних викликів, що стоять перед Україною та світом загалом.

Ефективне публічне управління аграрним сектором України відіграє вирішальну роль у забезпеченні сталого розвитку галузі, враховуючи сучасні виклики та можливості. Уряд України здійснює низку реформ, спрямованих на модернізацію сільського господарства, підвищення його конкурентоспроможності, ефективності та сталості. Цей процес охоплює декілька ключових напрямів, включаючи земельну реформу, державну підтримку, впровадження інновацій, розвиток інфраструктури, а також адаптацію до кліматичних змін. Основні аспекти публічного управління аграрною трансформацією варто розглянути докладніше [3].

Земельна реформа є однією з найважливіших і найбільш обговорюваних складових аграрної трансформації в Україні. Після десятиліть дискусій у 2021 році був відкритий ринок сільськогосподарських земель, що стало переломним моментом для розвитку аграрного сектору. Мораторій на продаж сільськогосподарських земель, який діяв з 2001 року, стримував розвиток аграрної галузі, обмежуючи можливості для приватного інвестування, зокрема іноземних інвестицій.

Однак реформа стикнулася і з рядом проблем. Однією з найбільших перешкод для її ефективного впровадження є недостатній доступ до фінансування для дрібних фермерів. Хоча створено спеціальні програми кредитування для фермерів, багато з них залишаються недоступними через високі відсоткові ставки та вимоги до застави. Також існують певні ризики, пов'язані з монополізацією ринку великими агрохолдингами, що може негативно вплинути на розвиток малих і середніх господарств.

Для підтримки аграрної трансформації та стимулювання розвитку сільського господарства уряд України реалізує низку державних програм, які спрямовані на фінансову підтримку агровиробників, модернізацію виробництва та розвиток інфраструктури.

Інновації є одним із ключових напрямів трансформації аграрного сектору України, який значною мірою визначатиме його конкурентоспроможність у майбутньому. Сучасні технології дозволяють значно підвищити ефективність аграрного виробництва, зменшити витрати на ресурси та мінімізувати вплив людського фактора.

Одним із важливих напрямів інновацій є точне землеробство, яке передбачає вико-

ристання супутникових та дронів технологій для моніторингу стану полів, контролю за якістю ґрунтів, внесення добрив та захисту рослин. Ці технології дозволяють агровиробникам точно визначати потреби кожної ділянки поля та забезпечувати раціональне використання ресурсів, що, у свою чергу, підвищує врожайність та знижує витрати.

Іншим важливим аспектом інновацій є діджиталізація. Впровадження цифрових технологій у процеси управління сільськогосподарськими підприємствами, зокрема використання програм для планування врожаю, управління запасами та автоматизації процесів, сприяє підвищенню ефективності виробництва. Уряд активно підтримує цифрові ініціативи, пропонуючи гранти та кредити для впровадження інновацій у сільське господарство.

Кліматичні зміни є однією з найбільших загроз для аграрного сектору в усьому світі, і Україна не є винятком. Зміна погодних умов, підвищення середньорічної температури, збільшення частоти екстремальних природних явищ, таких як посухи та зливи, серйозно впливають на врожайність та стабільність аграрного виробництва [4].

Розвиток інфраструктури є ще одним важливим аспектом публічного управління трансформацією аграрного сектору. Для забезпечення ефективного експорту продукції необхідно розвивати логістичні можливості, включаючи залізничні, автомобільні та портові перевезення. Сільськогосподарські продукти, особливо зерно, потребують ефективної транспортної інфраструктури, щоб швидко та якісно доставляти продукцію до споживачів як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

Державні інвестиції в розвиток логістики, зокрема у розширення потужностей портів, будівництво та модернізацію елеваторів, а також підтримка програм, спрямованих на поліпшення якості доріг у сільській місцевості, є ключовими для підвищення конкурентоспроможності української аграрної продукції на світових ринках.

Попри значний потенціал аграрного сектору України, процес його трансформації та модернізації стикається з рядом суттєвих викликів, що ускладнюють ефективність державних реформ та перешкоджають досягненню високих результатів. Ці виклики охоплюють різні аспекти – від законодавчої нестабільності до проблем з інфраструктурою та обмеженого доступу до фінансових ресурсів для малих і середніх агровиробників. У сукупності ці фактори створюють суттєві бар'єри для

успішної трансформації аграрного сектору та зростання його конкурентоспроможності.

Публічне управління аграрним сектором є важливим інструментом забезпечення сталого розвитку сільського господарства в Україні. Для покращення управління аграрною трансформацією необхідно застосувати комплексний підхід, що враховує різноманітні аспекти — від законодавчих реформ до технологічних інновацій та підтримки сільських громад. Наведені нижче пропозиції спрямовані на зміцнення позицій України на глобальних ринках продовольства, підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та забезпечення сталого розвитку аграрного сектору.

Однією з ключових пропозицій є створення стабільної та передбачуваної нормативно-правової бази для аграрного сектору. Це передбачає [5-7]:

1. Гармонізація законодавства. Необхідно забезпечити чіткість та узгодженість законодавчих актів, що стосуються аграрного сектору, зокрема щодо земельного права, оподаткування, екологічних стандартів та ринкових регулювань. Важливо також гармонізувати українське законодавство з нормами Європейського Союзу, що є ключовим у процесі інтеграції з європейським ринком.

2. Довгострокові стратегії та політики. Важливо розробити та впровадити довгострокові стратегії розвитку аграрного сектору, які б включали чіткі орієнтири та пріоритети, зокрема у сферах сталого розвитку, інновацій, інфраструктури та кліматичної стійкості. Це дозволить забезпечити передбачуваність для бізнесу та інвесторів, що сприятиме довгостроковому плануванню та інвестуванню у сільське господарство.

3. Прозорість та спрощення процедур. Оскільки багато фермерів та інвесторів стикаються з бюрократичними перешкодами, необхідно спростити процедури отримання дозволів, реєстрації земельних ділянок та доступу до державних програм. Впровадження цифрових сервісів для адміністрування цих процесів допоможе зменшити корупційні ризики та зробить взаємодію з державними органами прозорішою та ефективнішою.

4. Залучення приватних інвесторів та створення агрофінансових платформ. Уряду слід сприяти залученню приватних інвесторів до фінансування аграрних підприємств через розробку нових фінансових інструментів, таких як агрооблігації та краудфандингові платформи. Важливим кроком може стати створення цифрових платформ для залучення інвестицій в аграрні проекти, що дозволить

зробити процес фінансування більш доступним і прозорим.

5. Розвиток програм мікрокредитування. Для малих фермерів, які не мають доступу до великих кредитів, необхідно розробити програми мікрофінансування з низькими відсотковими ставками. Це дозволить дрібним господарствам отримати фінансові ресурси для старту або модернізації бізнесу без надмірного боргового навантаження.

6. Створення інноваційних агротехнологічних кластерів. Уряд повинен сприяти створенню спеціалізованих агротехнологічних кластерів, які об'єднують наукові установи, підприємства та інвесторів для розробки та впровадження новітніх технологій у сільському господарстві. Ці кластери можуть стати центрами розвитку нових рішень у сфері точного землеробства, автоматизації та діджиталізації аграрного виробництва.

7. Державна підтримка для впровадження інновацій. Необхідно продовжувати й розширювати державні програми підтримки інновацій у сільському господарстві. Це може включати грантові програми для впровадження новітніх технологій, таких як точне землеробство, дрони для моніторингу полів, автоматизовані системи зрошення та екологічно чисті агротехнології.

8. Цифровізація аграрного сектору. Уряд повинен активно підтримувати цифровізацію аграрного сектору, включаючи створення національної платформи для збору та обробки даних, моніторингу стану ґрунтів, прогнозування врожаїв та управління фермерськими господарствами. Цифрові рішення дозволять фермерам краще планувати виробничі процеси, знижувати витрати та підвищувати врожайність.

9. Інвестиції у транспортну інфраструктуру. Необхідно збільшити державні та приватні інвестиції у розвиток транспортної інфраструктури, зокрема сільських доріг, залізничних ліній та портів. Це дозволить зменшити витрати на транспортування сільськогосподарської продукції та підвищити її конкурентоспроможність на світових ринках. Особливу увагу слід приділити модернізації портів для збільшення їх пропускної здатності, що є ключовим для експорту зернових та інших агропродуктів.

10. Модернізація систем зберігання. Для забезпечення належної якості продукції та уникнення втрат необхідно модернізувати системи зберігання, зокрема елеваторні комплекси, холодильні установки та склади. Це особливо важливо для зберігання швидкопсувних продуктів та забезпечення безпечного експорту.

11. Розвиток логістичних хабів. Створення спеціалізованих агрологістичних хабів, які будуть об'єднувати виробників, переробників та експортерів, дозволить оптимізувати ланцюги постачання сільськогосподарської продукції. Це сприятиме зменшенню логістичних витрат та підвищенню конкурентоспроможності української продукції на зовнішніх ринках.

12. Розробка національної стратегії адаптації до змін клімату. Уряд повинен розробити та впровадити національну стратегію адаптації аграрного сектору до кліматичних змін. Це включає впровадження стійких до посухи сортів культур, раціональне використання водних ресурсів та системи зрошення, а також підтримку наукових досліджень у сфері агрокліматичних технологій.

13. Стимулювання екологічно чистого виробництва. Необхідно стимулювати фермерів до впровадження екологічно чистих технологій виробництва, що включає органічне землеробство, зменшення використання пестицидів та добрив, а також зниження викидів парникових газів. Держава може впроваджувати податкові пільги та субсидії для агропідприємств, що впроваджують екологічно чисті методи виробництва.

14. Підтримка зелених інновацій. Окрім прямої державної підтримки, важливо стимулювати приватні інвестиції в зелені технології, що сприятимуть сталому розвитку аграрного сектору. Це може включати розвиток відновлюваних джерел енергії, таких як біоенергетика, використання вторинних ресурсів та інноваційні рішення для підвищення енергоефективності.

15. Інвестиції у соціальну інфраструктуру. Необхідно розвивати соціальну інфраструктуру у сільських регіонах, зокрема освіту, медичні послуги та житлове будівництво. Це підвищить рівень життя у сільській місцевості та сприятиме утриманню молоді на селі.

16. Розвиток програм професійної освіти. Для підвищення кваліфікації сільських працівників необхідно розробити державні програми професійної освіти у сфері сільського господарства, що включатимуть навчання новітнім технологіям, агробізнесу та екологічному землеробству.

17. Соціальні програми підтримки фермерів. Для підтримки соціально вразливих груп, таких як дрібні фермери, слід розвивати державні програми соціальної підтримки, що включатимуть субсидії, мікрокредити та інші форми допомоги.

Отже, публічне управління аграрною трансформацією України вимагає системних та комплексних реформ, спрямованих на покращення

щення законодавства, доступ до фінансів, розвиток інфраструктури та впровадження інновацій. Залучення приватних інвестицій, розвиток екологічних практик та підтримка сільських громад також є важливими складовими для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору України.

Висновки. Аграрний сектор України є важливим чинником економічного розвитку, національної безпеки та забезпечення продовольчої стабільності як всередині країни, так і на глобальному рівні. Однак, успішна трансформація цього сектору вимагає ефективного публічного управління, яке здатне реагувати на сучасні виклики та забезпечити сталий розвиток галузі. Земельна реформа, впровадження державних програм підтримки фермерів, розвиток інфраструктури та інновацій є важливими кроками у цьому процесі. Проте, ефективність цих заходів залишається обмеженою через низку викликів, серед яких: нестабільність нормативно-правової бази, обмежений доступ до фінансових ресурсів, кліматичні зміни, проблеми з інфраструктурою та нерівність між великими та малими виробниками. Для подолання цих перешкод і забезпечення ефективної трансформації аграрного сектору, необхідно вдосконалювати законодавчу базу, розширювати фінансову підтримку, стимулювати впровадження інновацій, адаптувати сектор до кліматичних змін та сприяти соціально-економічному розвитку сільських територій. Публічне управління має відігравати ключову роль у реалізації довгостроко-

вої стратегії розвитку аграрного сектору, яка забезпечить його конкурентоспроможність на глобальному ринку, підвищить продуктивність та сприятиме сталому розвитку сільських територій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гальчинський, А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. Економіка України. 2012. № 5. С. 4-17.
2. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: проект. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16822>
3. Верзун А.А. Ефективність сільськогосподарського виробництва та її залежність від фіскальної політики держави: автореф. дис... канд. екон. наук : 08.07.02 / А.А. Верзун ; Житомир. держ. агроєколог. ун-т. Житомир, 2005. 20 с.
4. Щуревич Л. М. Інноваційні перспективи в розвитку аграрного сектору в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. №10. С. 101-105.
5. Шийка Ю.Б. Організаційно-економічні особливості державної підтримки аграрного сектору економіки. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. 2013. №1. С.329-336.
6. Shestakovska T. and Markova E. The impact of the integration of cooperation with the European union on the development of the agrarian sector of Ukraine. Economic system development trends: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph / edited by authors. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2018. pp.364-382.
7. Череп А. В. Управління інноваційними процесами на підприємстві: сучасні підходи та перспективи. Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. 2014. № 4. С. 43-46.